

REGIONÁLNÍ VĚDY - REGIONALISTIKA

Regionální vědy - regionalistika je chápána jako rámcový a souhrnný obor, zabývající se studiem prostorových jevů, procesů, vztahů.

Současné osídlení je složitý systém, - sídla navzájem propojená množstvím vazeb (dodavatelsko-odběratelskými a kooperačními vztahy materiální výroby, sítí technické infrastruktury, pohybem obyvatelstva za prací, rekreací, službami infrastruktury, šířením a přenosem nejrůznějších typů informací a rozšiřováním inovací).

Systém osídlení má dynamický ráz - rozvíjí se v souladu s místními (územními) podmínkami (přírodní - geografické a klimatické, prostředí, historické souvislosti, demografické faktory, ekonomika)

Systém osídlení je závislý na historicky vzniklých sídelních podmínkách jednotlivých zemí

Osídlení ČR - výsledkem již tisíciletého vývoje rozmístování obyvatelstva, proběhlo v etapách:

1. V historické době na struktuře sídel nejvýznamněji podílelo **zakládání měst od 13.století**.
2. **Další etapou** ve vývoji sítě osídlených míst byla **třicetiletá válka**, kdy třetina sídel zanikla a u dalších došlo k dramatickým přesunům obyvatelstva.
3. Třetí etapa je charakterizována první vlnou **industrializace** našich zemí od počátku 19.století, po níž následovala druhá industrializační etapa na konci 19 .století, kterou byla síť sídel jednak upevněna, jednak rozmnožena.

Současný stav osídlení ČR charakterizuje hustá síť sídel různé velikosti, kde důležitou roli sehrává i administrativní uspořádání území.

Charakteristika osídlení – ukazatelé:

- počet obcí
- průměrná velikost obcí
- počet obcí rozdílných velikostních skupin
- podíl obcí rozdílných velikostních skupin na celkovém počtu obcí ·
- počet obyvatelstva bydlícího v obcích jednotlivých velikostních skupin
- podíl obyvatelstva bydlícího v obcích jednotlivých velikostních skupin na celkovém počtu obyvatelstva.

Velikost obcí je vyjadřována **počtem** trvale bydlících **obyvatel**, popřípadě plošnou **rozlohou**.

Nutno rozlišovat **obce** a **sídla**.

Obce - základní územně správní jednotky s vymezenými obvody, zahrnují jedno nebo více sídel, mají vlastní právní subjektivitu.

Sídla - prostorově oddělené soubory lidských sídlišť včetně ostatních výrobních a nevýrobních základních fondů, nemají však právní subjektivitu. Z pojetí obcí a sídel je zřejmé, že počet obcí je vždy menší než počet sídel.

Počet sídel je ovlivňováno zejména:

1. administrativním slučováním:

- a) připojováním vesnic k městům
- b) slučováním vesnic

2. administrativním dělením (opačné procesy než u administrativního slučování)

3. faktickým zánikem - většinou z důvodů výstavby přehrad, rozšiřování povrchové těžby atd.

2. Sídlní struktura

2. 1 Sídlní struktura

Sídlní struktura České republiky v současnosti má **tři základní charakteristiky**.

1. velmi **hustá síť** obydlených míst.
2. **krajové difference** v jejich hustotě.
3. **rozdíly** mezi sídly ve **venkovském** prostoru a sídly v **městských** a urbanizovaných obvodech. (Ve venkovském prostoru jde o promítání historického vývoje, ve městech však z větší míry o promítání administrativních potřeb, které ve svém principu vyšly rovněž ze sídelních poměrů).

Sídla jsou svou rozlohou v průměru poměrně malá území kolem 5 km², (na západě země menší, na východě větší. Obojí promítá tisíciletý vývoj osídlení, založený mj. zejména na vývoji feudalismu a později kapitalismu na západě a východě republiky, i když některé další hlubší historické vlivy nelze pominout).

Průměrný počet 655 obyvatel v jednom sídle,

(jenž roste rovněž od západu na východ, je logicky důsledkem vztahu velikosti území a velikosti počtu obyvatelstva).

Poměr a počet velikostních typů sídel není v rámci ČR stejně zastoupen. I zde existují krajové (regionální) rozdíly. Podle sčítání lidu v roce 1991 oba bývalé moravské kraje mají menší podíly malých sídel do 2000 obyvatel, zato vyšší podíly malých měst, která jsou v nejnižších velikostních kategoriích. Zde hrál roli přechod od někdejších zemědělských obcí k tržním městečkům, později také forma a status zázemí větších průmyslových měst. Opakem je bývalý Severočeský kraj, kde jsou typická velká města, což se promítá do vyššího podílu větších sídel.

Souhrnně lze na základě kategorizace velikostí sídel rozeznat **tři skupiny krajů**: **nejvíce urbanizovány** jsou bývalé kraje Severočeský a Severomoravský, k nim lze přiřadit i hl. m. Prahu. **Středně urbanizovány** jsou bývalé kraje Západočeský a Jihomoravský a **podprůměrně jsou urbanizovány** bývalé kraje Východočeský, Jihočeský a Středočeský.

(Urbanizace = proces, při kterém se prostředí mění na městské.)

2. 2 Koncepce osídlení

Různé koncepce osídlení závisejí na historicky vzniklých sídelních podmínkách jednotlivých zemí a také na jejich hospodářských, demografických a přírodních podmínkách. Tvoří také základ k výkladu o zásadách koncepce urbanizace a rozvoje osídlení.

- ☺ Hlubší analýza struktury a velikosti našich sídel, jejich počet a další údaje ukazují, že ČR jako celek je středně urbanizovaná - a spíše maloměstská společnost.
- ☺ Mezi charakteristické historicky determinované rysy našeho osídlení rozvíjejícího se ve specifických přírodních a společenských podmínkách patří silné zastoupení malých a středně velkých měst.
- ☺ V bezprostředně poválečném období hrál ve vývoji osídlení větší roli odsun obyvatelstva německé národnosti a na něj navazující proces dosídlování pohraničí, které přineslo rozsáhlou migraci českého obyvatelstva z vnitrozemí.
- ☺ Svou úlohu sehrál také přesun některých průmyslových kapacit na Slovensko, kde byl dostatek pracovních sil.
- ☺ Významný pro koncepci a vývoj našeho osídlení po druhé světové válce byl odlišný způsob koncentrace obyvatelstva do měst než v předválečném období:
 - stejným tempem se zvyšovala tzv. **střední urbanizace** (tj. podíl obyvatelstva žijícího ve městech s více než 20 tisíci obyvatel)
 - rychleji probíhal proces tzv. **základní urbanizace** (tj. snižoval se rychleji počet lidí žijících v obcích s méně než 5000 obyvatel)
 - novým prvkem **zpomalení růstu velkoměst** (Praha, Brno, Plzeň, Ostrava), které se projevilo zejména zastavením růstu Prahy.

Regionální disproporce - proti průmyslově rozvinutým částem stály Jižní Čechy, dlouhodobě se vylidňující a bez významnějšího průmyslového rozvoje, téměř celá oblast Českomoravské vrchoviny s chudou bází zemědělské výroby s řídkou sítí malých měst, oblast Šumavy a řada menších regionů, které zůstávaly stranou industrializačních a urbanizačních procesů.

V poválečném období z těchto aspektů vykryštovaly čtyři hlavní směry územního (regionálního) rozvoje ve spojitosti se sídelní strukturou:

1. industrializace Slovenska,
2. osídlení českého a moravského pohraničí,
3. ekonomický rozvoj hospodářsky slabších oblastí,
4. plánovitý rozvoj s využitím existujících průmyslových středisek a aglomerací.

Z těchto směrů vycházela také teoretická a praktická opatření. Hlavním důsledkem těchto opatření byla m.j. regulace zaměstnanosti omezováním růstu počtu obyvatel Prahy (Praha se tak stala pravděpodobně jediným hlavním městem Evropy, které nerostlo, nerostlo ani její zázemí.)

V roce 1967 (ve VÚ výstavby a architektury) koncepce roztrídění sídel:

středisková sídliště

- I. stupně, střediska místního významu,
- II. stupně, -"- obvodního, oblastního významu,
- III. stupně, -"- oblastního významu.

ostatní sídla

- sídliště trvalého významu,
- -"- dočasného významu,
- -"- ostatní sídliště.

V letech 1971 až 1975 další koncepce - (zdůrazňovala větší koncentraci obyvatelstva a společenských aktivit do měst než v předchozím období).

2.3 Urbanizace

S osídlením velmi těsně souvisí urbanizace. Pojem urbanizace je spjat v obecné rovině s pojmem osídlení. Z tohoto pohledu je urbanizace vymezována jako změna prostorových forem organizace lidské společnosti.

Pozn. :

Velmi zjednodušeně je urbanizace spojována s obdobím, kdy hlavní hospodářskou činností lidské společnosti přestávalo být zemědělství a stával se jí průmysl. Pokud je urbanizace charakterizována jako změna prostorových forem organizace společnosti, je tato změna spojována také s prostorovou koncentrací lidských činností i obyvatel, změnami v chování lidí, v jejich motivacích i v kulturních vzorcích, změnami vyvolanými životem v prostředí vyznačujícím se vysokou hustotou obyvatelstva, aktivit i artefaktů vytvářených po staletí.

Další definice procesu urbanizace:

- ☀ = pohyb lidí z malých obcí, zabývajících se hlavně nebo pouze zemědělstvím, do druhých obcí, obvykle větších, jejichž činnost je zaměřena převážně na správu, obchod, služby atd.
- ☀ = proces přeměny venkovských oblastí v městské. Tento proces má výrazné důsledky v hospodářské struktuře obyvatelstva,
- ☀ = společenský, socioekonomický proces přeměňující životní formy i zvyky a odstraňující staleté rozdíly mezi městem a venkovem. Není to proces omezený jen na určitý prostor, nýbrž na celé území země.

Urbanizace je mnohdy zaměňována s industrializací. Šlo však o paralelní proces.

Příklady ze studia urbanizačních procesů v různých oblastech země:

1. Urbanizační procesy probíhaly bez spoluúčasti faktoru industrializace (USA - městečka obsluhující zemědělskou výrobu).
2. Urbanizační procesy, které předcházely působení industrializace (v českých zemích zakládání měst ve 13.století).
3. Industrializační procesy probíhají v území i bez předem "připravených urbanizačních procesů".

3. Osídlení

3.1 Sídlo

Sídlo je základní jednotkou osídlení.

Za sídlo považujeme každé obydlené místo včetně příslušných ploch, které jsou jeho obyvatelstvem bezprostředně využívány.

V sídlech se koncentruje obyvatelstvo, vykonává v nich ekonomickou i další činnost a sídla jsou proto místy reprodukce života společnosti (demografické, ekonomické apod.). Vyznačují se velkou druhovou, velikostní i funkční rozmanitostí.

Současná podoba sídel je výsledkem dlouhého historického vývoje, v jehož průběhu se na jejich utváření uplatnily nejrůznější vlivy, které se měnily v závislosti na stupni socioekonomického rozvoje společnosti.

Dvě základní kategorie sídel:

1. venkovská sídla,

kteřá se i nadále rozvíjí zejména na bázi zemědělské výroby,

2. městská sídla,

skupina sídel, jež se orientuje na funkce nezemědělského charakteru.

Podoba sídel je výsledkem spolupůsobení celé řady faktorů

- 2 základní skupiny:

1. podmínky přírodního prostředí,

tj. klimatu, reliéfu, vegetačního krytu, půd, hydrologických poměrů,

2. socioekonomické podmínky:

- faktory ekonomické a sociální - stav a struktury výroby, dopravy, služeb, obyvatelstva,
- činitelé obecního charakteru - technická a kulturní vyspělost obyvatelstva, stupeň organizace společnosti, administrativní a politické uspořádání apod.

Přírodní podmínky se nejvíce uplatňují při vzniku sídel, v ranných etapách jejich rozvoje a u sídel obyvatelstva žijícího na nízké ekonomické úrovni. **S rostoucí ekonomickou a technickou vyspělostí obyvatelstva vliv faktoru přírodního prostředí slábne a stále více se prosazují faktory ekonomické a společenské.**

3.2 Město

Města jsou historicky mladší než venkovská sídla, ale dynamičtější složkou struktury osídlení. Jsou to prostory koncentrace obyvatelstva a nezemědělských aktivit (na poměrně malé ploše).

Města jsou sídla nezemědělského charakteru s určitými specifickými znaky, která se liší od venkovských sídel především svými funkcemi.

- velké seskupení obyvatel,
- výrobní i nevýrobní pracoviště,
- výstavné i méně výstavné budovy,
- čtvrtě průmyslové, obchodní, obytné i jiné,
- větší možnost společenských styků,
- lepší a všestrannější uspokojování potřeb službami,
- společenský, politický, ekonomický i kulturní život živější

V malých městech jsou městské funkce v zárodku, ve velkých městech jsou už plně a ve velkoměstech dokonce nadměrně rozvinuty.

Podle českého sociologa Musila (1967) "město je složitým sociálním systémem, který se vyznačuje rozvinutou dělbou práce a velkou hustotou obyvatelstva, jež je sociálně velmi různorodé, nezabývá se zemědělstvím a vytvořilo si soustavu interakcí, charakterizovanou distancí v meziosobních vztazích, partikulárností sociálních rolí a nepřímými způsoby sociální kontroly". Musil považuje za město složité územní společenství, lišící se od venkovských obcí společenskou organizací, strukturou i sociálními vztahy. Podle něho je město soustava o mnoha dimenzích. Přitom geografie zkoumá především hmotné složky této soustavy, jako jsou budovy a zařízení sloužící bydlení, výrobě, dopravě apod., kdežto pro sociologii jsou tyto složky pouze hmotnými projevy vnitřních základních společenských funkcí, jsou nástroji města a jeho funkčními aparáty, které umožňují realizovat biologické a společenské potřeby obyvatel města.

Města jsou vymezována podle řady hledisek a kritérií.

Mezi tradiční kritéria, sloužící k vymezení měst, patří **historicko-právní hledisko**. Podle tohoto hlediska byla v minulosti považována za města ta sídla, která obdržela **městská práva**.

Městské právo sestávalo z řady **privilegií** (práva trhu, mýta, hradeb, várečného aj.) a bylo udělováno králem, církví nebo šlechtou. Města, která **za středověku** získala městská práva, bývají často označována jako **historická města**. V pozdějších obdobích byla města z právního hlediska uznávána i na základě **administrativního ustanovení**.

Dalším kritériem je statistické hledisko, které vyplývá z důležitého znaku města, kterým je koncentrace obyvatelstva a tím i větší počet obyvatel města. Na základě statistického hlediska je za město považováno každé sídlo, jehož počet obyvatel přesáhne určitou hranici. Již na mezinárodním statistickém kongresu r. 1885 bylo doporučeno jednotlivým státům, aby za města považovaly sídla s 2 tisíci a více obyvateli.

Vnější a vnitřní znaky města:

Vnější znaky města,

- **soustředěný půdorys a vytvoření uzavřeného a zřetelného jádra města,**
- **větší počet neobývaných budov (továrny, úřady apod.),**
- **různorodá struktura zastavěné plochy (intravilánu), tj. funkční diferenciací zastavěné plochy (na části obytné, průmyslové apod.)**

Vnitřní znaky města:

- **vysoký stupeň koncentrace obyvatelstva,**
- **zaměstnanost obyvatel města v různých ekonomických odvětvích,**
- **různorodost hospodářských činností a městských funkcí,**
- **plně vyvinutá středisková funkce města.**

3.3 Venkovská sídla

Venkovská sídla jsou starší vývojovou formou sídel.

Převládající zemědělská funkce se projevuje ve vnějším vzhledu venkovských sídel. Jsou tvořena venkovskými sídelními jednotkami, pro něž je typické propojení obytné části a částí hospodářských (např. stodola, sýpka, stáje, kůlny na zemědělské nářadí). Vzájemný poměr a uspořádání obytných a hospodářských částí má různou podobu a způsobuje regionální rozdíly ve fyzionomii venkovských domů.

S rozvojem urbanizačního procesu ztrácejí některá původně venkovská sídla svůj převládající venkovský charakter. Proto do venkovských sídel v širším pojetí zahrnujeme i sídla, která mají svou původní zemědělskou funkci doplněnou funkcí další - např. obytnou, obslužnou nebo průmyslovou. Pro tato sídla se používá označení *přechodná sídla* a mají obdobný vnější vzhled jako tradiční venkovská sídla, protože další funkce získávají až při svém novodobém vývoji.

Vymezení venkovských sídel

Mezi venkovská sídla zahrnujeme sídla, v nichž má převážná většina obyvatelstva ekonomickou základnu v zemědělství. Nezáleží na tom, zda toto obyvatelstvo produkuje zemědělské výrobky pouze pro svoji potřebu, nebo část, popř. i celou produkci dodává na trh. Někteří autoři zahrnují sem i sídla se (soběstačným) způsobem hospodaření, které nemá ani pěstování zemědělských plodin ani chov dobytka.

Rozdílů v počtu usedlostí se používá k oddělení tří různých velikostních kategorií venkovských sídel - samot, vísek a vesnic (vsí).

Samota je izolované obydlí, které má velký odstup od ostatních zemědělských usedlostí. Prostor mezi nimi (samotou a nejbližšími domy) však nesmí vyplňovat plochy příslušející k domu (dvůr, zahrady), ale musí být tvořen plochami jiného hospodářského využití (pole, les, louky).

Víska je seskupení 4-15 (v některých zemích až 20) usedlostí. Plošným rozvojem se může rozrůstat ve vesnici, proto je pokládána za vývojově starší formu některých půdorysných typů vsí.

Vesnice je tvořena větším počtem zemědělských usedlostí. Větší vesnice mají zpravidla několik domů nezemědělského charakteru (škola, domy řemeslníků, kostel, hospoda aj.).

Vesnice, venkovské osídlení

Pro porozumění odlišností a pochopení proměn území je nutné vymezit obsah pojmů, které se v současnosti v souvislosti s územními charakteristikami používají.

Venkovskými sídly jsou označovány všechny prostorově oddělené sídelní útvary mimo města (A. Slepíčka, 1981). **Vesnice** lze charakterizovat jako relativně kompaktní venkovská sídla, která charakterem zástavby, strukturou ploch intravilánu, velikostí staveb a jejich funkčním využitím a také skladbou obyvatelstva a jeho počtem (až do 5000 obyvatel) nemají znaky města.

Venkovské osídlení v užším slova smyslu je pojem, kterým označujeme soustavu venkovských sídel (2000 - 5000 obyvatel) včetně jejich hierarchizované velikostní a funkční struktury a vzájemných vztahů mezi sídly.

Uspořádání území, struktura sídel a krajiny se dostává do stále větší pozornosti společnosti a patří ke globálním problémům soudobého světa. Hlavními příčinami této situace je růst populace, zejména v rozvojových zemích, vyčerpané zdroje surovin a omezené zdroje technické energie, nedostatek bytů, stále větší ekologické problémy, které přesahují hranice jednotlivých zemí.

Postavení venkovských sídel a jejich budoucí vývoj je spojován s různými formami sbližování měst a venkova. Pro vzájemný vztah obou typů sídel je charakteristické zaostávání venkova v některých oblastech úrovně bydlení, dostupnosti vybavení, v počtu a dostupnosti pracovních příležitostí. Pokračuje migrace obyvatelstva venkova do měst, městských aglomerací. Dochází i nadále ke snižování počtu obyvatel venkovských sídel.

Venkovská sídla v českých podmínkách však již v první polovině 20. století nebyla výhradně zemědělská, přestože si zemědělství zachovávalo rozhodující vliv na jejich podobu a mnohé rysy života jejich obyvatel.

Proměna venkovských sídel i jejich budoucnost je odrazem urbanizačních procesů v zemi. **Koncentrace a urbanizace obyvatelstva je soustavným historickým procesem** jeho vývoje od počátku zakládání měst jako specifických míst osídlení. Tempo koncentrace obyvatelstva do měst a urbanizace jako sociálně kulturní a ekonomický proces se v čase mění. Jde o procesy, které jsou spojeny s vylidňováním venkovského prostoru.

Existující rozdíly, regionálně nebo lokálně modifikované u jednotlivých velikostních kategorií venkovských sídel jsou patrné v těchto charakteristikách:

- **poměr pohlaví**, (tj. počet žen na 1000 mužů; ve venkovských sídlech se zmenšuje počet žen, tento trend bude pokračovat, jak naznačují studie ze západoevropských zemí),
- **průměrná velikost domácností**; (rozdíly oproti městům - převaha bydlení v rodinných domech, se soužitím vícegeneračních domácností; ale v nejmenších sídlech naopak je poměrně malá - stárnutí a vylidňování obcí),
- **složení obyvatelstva podle věkových skupin**, (v nejmenších obcích je nejmenší podíl dětí ve věku 0-14 let a nejvyšší podíl lidí v poproduktivním věku),
- **struktura vzdělanosti**, (u malých sídel je nevýhodná a sehrává negativní roli, zejména při řešení nezaměstnanosti obyvatel, kteří dříve pracovali v zemědělství),
- **příslušnost ekonomicky aktivního obyvatelstva k zemědělství a k nevýrobním odvětvím**, (souvisí s dojížděnkou do zaměstnání a dotýká se strukturálních změn v ekonomické sféře),
- **podíly osob pracujících v průmyslu**, (patrná převaha dělnických profesí v malých a středně velkých sídlech).

Ve venkovských sídlech jsou patrné rozdíly v podmínkách bydlení, občanské vybavenosti, vybavenosti domácností např. dílnami, v možnostech vedlejšího hospodářství atd. Jde o významné faktory, které mohou v existenci venkovských sídel hrát roli při preferencích bydlení a zachování venkovských sídel v budoucnosti.

S preferencemi a způsobem života souvisí také společenské aktivity a zájem o lokalitu. Ve srovnání s městy a zejména s velkoměsty byl ve venkovských sídlech aktivnější společenský život a kulturní aktivity se zaměřují k integritě komunit a k potvrzení sociálních interakcí a k sociální komunikaci.

Současné ekonomické, sociální i politické změny ovlivňují vývoj venkovských sídel podstatným způsobem. Některé menší obce ztrácejí velkou část své výrobní funkce, avšak tento trend by neměl být důvodem jejich zániku.

4. Teorie regionu

Regio (lat.) – krajina, území, provincie

regionalismus – hnutí přihlížející k zeměpisným, ..., sociálním odlišnostem různých krajů.

4.1 Koncepce regionu

Region chápeme jako komplex vznikající regionální diferenciací krajinné sféry.

Základy koncepce regionu v geografii tkví v otázce rozdělení zemského povrchu na určité části jako jednoho z cílů geografického výzkumu. Novověká geografie ve stadiu svého vývoje v 18. a 19. století použila v pojetí regionu myšlenku "přirozeného" rozdělení tkvícího v samotných vlastnostech povrchu země, a tím pádem samozřejmě "geografického", tj. odpovídajícího zájmům a charakteru geografie jako vědy. Rozdělení tohoto druhu stojí proti rozdělení "umělému", tj. zařízenému člověkem - proti politickým hranicím (A. Wróbel, 1965).

Koncepce regionů:

1. práce zabývající se "všeobecným" pojetím regionu
(nejobecnější práce o regionu),
2. práce zabývající se "speciálním" pojetím regionu
(tj. plánovací, ekonomické aj. pojetí regionu).

4.2 Struktura regionu

Velmi důležitou vlastností regionů je jejich struktura. Na základě struktury jsou zpravidla rozlišovány dva základní typy geografických regionů:

homogenní regiony, které se vyznačují stejnorodostí svých vlastností, nehomogenní regiony (heterogenní, nodální, spádové, uzlové, funkční), které se vyznačují nestejnorodostí svých vlastností, ale funkční jednotností.

Rozlišovací příznaky se ve stejnorodých regionech projevují relativně homogenně po celé ploše. Vymezování homogenních regionů je zaměřeno nikoli na zjištění vzájemných vztahů, ale na nalezení shody.

Při této regionalizaci se využívá různých kritérií stejnorodosti (homogenity). Princip dělení krajinné sféry na základě homogenity jevů je blízký principu, který se bere za základ libovolné klasifikace (shoda - rozdíly prvků). Při vymezování homogenních regionů se zpravidla rovněž přihlíží k typům vazeb mezi složkami krajinné sféry, třebaže v principech vymezení homogenních regionů není přímo uvedena podmínka vazby složek.

Tímto způsobem je například možno vymezit na mapě oblasti, které mají shodně pahorkatinný reliéf. Podobně se mohou na mapě určit oblasti, které mají převahu pěstování brambor. Již při vymezování homogenního regionu předpokládáme, že homogenita není absolutní, poněvadž vždy se projevují určité odchylky. Rovněž se mohou projevovat momenty, které nebereme při výzkumu v úvahu. Avšak v hranicích přijatého kritéria lze takto vymezené regiony považovat za homogenní.

Jestliže je region vymezen na základě několika příznaků, musí se požadavek homogenity vztahovat na všechna kritéria. Homogenní regiony jsou zpravidla častější ve fyzické geografii (např. klimatické, geomorfologické a biogeografické regiony) než v geografii socioekonomické, i když se s nimi setkáváme například v geografii zemědělství (např. různé zemědělské regiony).

Nehomogenní (heterogenní, nodální, spádové, uzlové, funkční) regiony jsou jednotné ve vztahu jejich vnitřní struktury nebo organizace. Sestávají z nodálního centra (uzlu, jádra, nodálního střediska) nebo i z několika nodálních center a zázemí (periferie), které je na uzly vázáno drahami a toky.

Jako příklad nodálních regionů mohou sloužit tzv. spádové regiony, kdy vymezíme oblasti, ze kterých lidé jezdí nakupovat do určitého obchodního domu. Město se svým okolím vázaným obchodními vazbami představuje nodální region vymezený na základě několika příznaků. Podobné nodální regiony jednoho typu mohou ležet vedle sebe nebo obklopotvat nodální regiony jiného typu.

Z hlediska vnitřní struktury se nodální regiony odlišují různorodostí funkcí daleko převyšující nízkou hranici odchylek přípustnou v homogenních regionech. Přemísťování, zahrnující pohyb obyvatelstva a zboží, doprava a ostatní druhy přemísťování jsou hlavním rysem nodálního regionu. Jeho hranice probíhají tam, kde mizejí nebo relativně slábnou vazby s vlastním centrem ve vztahu k jinému vnějšímu centru.

4.3 Hranice regionu

Regiony jsou vzájemně se odlišující části zemského povrchu. Při vynešení regionů na mapu mohou být odděleny pomocí linií nebo zón. Problémy vznikají zejména při výběru odpovídajících izolinií.

Hranice homogenních regionů probíhají tam, kde charakteristické rysy jader sousedních regionů se stávají nejméně výrazné a navzájem se spojují.

Hranice nodálních regionů se vedou v místech, kde se stanoví hranice mezi gravitačním působením sousedních center. V případě, že chybí vzájemné působení vlivů různých nodálních středisek, hranice budou probíhat v místech nulových hodnot gravitačního působení. Tvoří-li regiony hierarchickou řadu odrážející rozdíly v intenzitě plošného rozšíření, bývají hranice mezi nimi zpravidla výrazné.

V přírodě objektivně existují fyzickogeografické hranice obklopující regionální komplexy. V přírodě jsou hranice různého charakteru, mohou být ostré i neostré, což vyjadřuje rozličné přechody mezi teritoriálními jednotkami. Závisí na vlastnostech a stavbě územních komplexů. Charakter hranic je spojen s kvantitativními změnami, které podmiňují kvalitativní změny přírodních jevů.

Fyzickogeografická hranice se zjišťuje podle různých příznaků. Pro objektivní zobrazení fyzickogeografické diferenciacce se doporučuje brát zřetel na genezi a stáří komplexů, analýzu komponent a procesů a kvantitativní údaje.

Hranice mezi regiony, které vznikly vlivem činnosti člověka, jsou zpravidla ostřejší než přírodní hranice. Například hranice mezi oázou a pouští může probíhat podle zavodňovacího kanálu. Přerušovanost vytvořená člověkem bývá zpravidla přímočará; například poměrně často pouze šířka ulice dělí středověkou starou část města od nové obytné čtvrti. Politické hranice jsou zpravidla nejostřejší ze všech hranic, mají ráz čáry a pouze jeden rozměr.

Avšak většina hranic regionů nemá ráz náhlých přechodů. Okrajové zóny regionů se liší velmi různorodými přechody, posunem nebo propletením složek.

Například hranice biogeografických regionů, pokud nejsou výrazně změněny hospodářskou činností člověka, mají zpravidla výrazný přechodný ráz; např. tajga přechází do tundry prostřednictvím širokého pásu lesotundry.

V jižních zeměpisných šířkách je v některých místech přechodná zóna mezi lesem a savanou často tak výrazná, že je plně oprávněné vymezit samostatnou lesostepní zónu.

Hranice mezi vlhkou a polosuchou oblastí v Severní Americe se zpravidla znázorňuje na mapě jednou linií, která se vynáší na základě průměrných ročních hodnot za mnoho let. Vykreslíme-li však na mapu polohu hranice na základě údajů za každý rok, ukáže se názorně přechodné pásmo.

Rovněž hranice jevů, které byly vytvořeny činností člověka, mají v řadě případů spíše zonální než lineární průběh. Například dochází-li k rozšiřování města na úkor okolní zemědělské oblasti, může vzniknout příměstská oblast smíšeného typu, anebo když se obchodní centrum města rozšiřuje na úkor okolní bytové zástavby a dochází tím ke vzniku smíšeného obchodně-bytového pásu. Podobně i geometrické hranice, například politické, mají v některých případech ráz zóny (např. hraniční pásmo se speciálním ochranným režimem). Při sledování socioekonomickogeografické diferenciace je pevnost či ostrost hranic regionu zpravidla velmi malá a hraniční území jsou obvykle ekonomicky nevýznamná.

V některých případech dochází k tzv. oscilaci hranic regionů (střídání, kolísání). Lze pak rozlišovat např. mikrooscilaci, mezooscilaci či makrooscilaci hranic v závislosti na řádu regionů. Oscilovat mohou ovšem i rozsáhlejší území a celé regiony.

4.4 Řád a hierarchie regionů

Jedním z nejdůležitějších úkolů při zkoumání regionální struktury je určení řádu a hierarchie regionů.

V práci W. Christallera (1933) byla prokázána hierarchie středisek, byl objasněn vztah středisek vyššího řádu a nižšího řádu a byla provedena klasifikace do čtyř stupňů (vyššího, nižšího, nejnižšího řádu a střediska pomocná). Střediska vyššího řádu mají větší výběr zboží a služeb, střediska nižšího řádu mají výběr menší. Středisek nejnižšího řádu je přirozeně nejvíce. Ve vyšších třídách je středisek postupně méně. Region, kterému střediska poskytují služby, je označen jako zázemí centrálních míst. Zázemí existující u středisek vyššího i nižšího řádu jsou definována vztahem město - zázemí. Zázemí pro zboží vyššího řádu (např. nákladní auta, traktory) jsou větší než zázemí pro zboží nižšího řádu (např. elektrospotřebiče).

Všechna místa vyššího řádu zahrnují všechny funkce střediska nižšího řádu.

S použitím stejné základní šestiúhelníkové sítě a stejné K-konstanty jako W. Christaller došel A. Losch (1940) k podstatně odlišné hierarchii středisek. Hierarchie středisek vytvořená Loschem je ve srovnání s Christallerovou hierarchií méně strnulá. Spíše než z výrazných stupňů (úrovní) se skládá z téměř plynulého sledu středisek. Větší místa nemusí mít všechny funkce menších centrálních míst.

V praxi je běžně používáno jednoduché označení různých řádů regionů: mikroregiony, mezoregiony a makroregiony. Někdy je též použito názvu subregion k vyjádření hierarchické podřízenosti. V rámci uvedených řádů regionů se mohou dále rozlišovat různé stupně, např. mikroregion I.stupně nebo 2.stupně. Toto označení řádů je obecné a používá se v konkrétních případech různě (pro vymezení regionů různých měřítek).

4.5 Regionalizace

Regionalizací nazýváme činnost směřující k vymezování regionů. Podle cíle a druhu sféry, resp. druhu prostoru, který se delimituje, též v závislosti na historickém vývoji geografie jako vědy, na celkové úrovni poznání a tvořivé individualitě vědeckého pracovníka a množství informací, které má, se tato činnost opírá o různé metody.

Regionalizace je tedy zpracování informací o rozmístění předmětů a jevů na zemském povrchu. Při regionalizaci vyděluje regionální geografie každý region z krajinné sféry. Vydělení geografických regionů se zpravidla provádí na základě dvou hledisek, a to:

1. objektivního, tj. pevnosti vazeb mezi složkami regionů;
2. subjektivního, tj. na základě úkolů výzkumu.

Rozdělení regionalizací:

1. fyzickogeografická
2. socioekonomická,

Dále rozeznáváme regionalizaci v jednotlivých dílčích geografických disciplínách, např. geomorfologickou, klimatickou, hydro geografickou, pedogeografickou a biogeografickou a rovněž regionalizaci průmyslu, zemědělství, dopravy, služeb a maloobchodu, cestovního ruchu a rekreace i obyvatelstva apod. Regionalizace pochopitelně probíhá i v dalších prostorových vědách.

Při regionalizaci můžeme postupovat "shora" nebo "zdola". Při regionalizaci "zdola" vycházíme od základních jednotek, například ekosystémů. Dvě a více jednotek se silnějšími vazbami mezi sebou než k okolním jednotkám pak vytvářejí region. Regionalizace "zdola" umožňuje snížit subjektivnost při vymezování regionů. Při regionalizaci "shora" se snažíme vymezit typická území regionů.

Po vybrání kritérií pro vymezení regionů libovolného typu začíná analýza konkrétního regionálního obsahu cestou aplikace těchto kritérií na fakta získaná v terénu pozorováním a studiem území. Úkolem regionalizace je stanovit příznačné rysy, procesy, způsob vývoje a vazby tak, aby byly ukázány charakteristické rysy regionu. Současně je třeba vyloučit detaily, které narušují celkový obraz (tzv. šum).

Většina úkolů regionalizace se dosud řeší geografickou srovnávací metodou. Pro další rozvoj regionalizace je však nezbytné ve větší míře používat kvantitativních metod analýzy.

K. Ivanička (1971) uvádí čtyři metody vymezení regionů:

1. metoda generalizace textu,
2. kartografická metoda,
3. metoda analýzy vzdáleností v n -rozměrném prostoru,
4. metoda vymezení nodálních regionů.

Ad 1. Často používanou metodou je uspořádání prvků a faktů. Cílem takové činnosti je získání nové informace. Generalizací charakteristiky se vybírají podstatné prvky, fakta a vztahy a upouští se od netypických a méně významných skutečností. Vymezují se celky, které jsou vnitřně co možná nejvíce homogenní a navzájem maximálně heterogenní.

Ad 2. Zpravidla se analýza odvětví, např. zemědělství, znázorní na jednodvčetvové mapě a podobně na druhé mapě se znázorní průmysl a sídla. Při kartografické metodě se pak symboly obou map snášejí na jednu mapu a legenda se sjednocuje. Syntézou se z obsahu obou map vytvářejí nové objekty, které se označují syntetickým symbolem. Takto se mohou určit regiony příměstského hospodářství, zemědělsko-průmyslové regiony, zemědělské regiony, fyzickogeografické regiony apod..

Ad 3. Základní problém metody analýzy vzdáleností v n -rozměrném prostoru spočívá v tom, aby při daném počtu n -menších areálů s jistým počtem faktorů - m bylo možné seskupit tyto areály do menšího počtu regionů, které by se vyznačovaly maximální vnitřní homogenitou z hlediska studovaného komplexu faktorů. Použití této metody zpravidla vyžaduje použití výpočetní techniky.

Ad 4. Podstatou metody vymezení nodálních regionů je zkoumání přitažlivosti areálů k určitému nodálnímu centru, resp. k více centrům a jejich vzájemné svazky. Nejčastěji se zkoumá souhrn různých vztahů okolí centrům, jako je např. dojížděka do zaměstnání a škol, spád za občanskou vybaveností, výrobní svazky, vývoz produktů, administrativně-správní vazby střediska s jeho zázemím. Nodální regiony mohou být jednoprvkové či mnohoprvkové.

5. Regionální struktura České republiky

Celková geografická situace České republiky se v podstatě ztotožňuje s povodími hlavních řek. Na celém našem dnešním státním území vidíme z geografického hlediska spojení dvou velkých a jednoho menšího přirozeného celku - makroregionů:

1. polabského, tj. Čechy,
2. podunajského, tj. Morava,
3. pooderského, tj. Slezsko (resp. tzv. "české Slezsko").

Uvedené přirozené celky jsou základními atributy regionální struktury České republiky.

Českou republiku chápeme jako makroregion vyššího stupně, vnitřně vysoce integrovaný z hlediska ekonomického, národnostního a politického.

Česká republika se však rozpadá do dvou základních makroregionů nižšího stupně, a sice:

1. Čechy,
2. Morava s "českým" Slezskem.

Mezoregiony v České republice jsou rozsáhlé územní jednotky, jejichž integrita je již jen částečně vázána na prostorové vztahy obyvatelstva.

Významnými mezoregionálními procesy jsou:

- nedenní dojíždka za prací,
- migrace obyvatelstva,
- dojíždka do hierarchicky vyšších zařízení služeb.

Jednotlivá mezoregionální centra jsou v rámci hierarchie spíše podržena silnějším centřům - regionálním metropolím a hlavnímu městu.

Makroregionální a mezoregionální centra v České republice:

- metropole mezinárodního významu (kritériem pro jejich vymezení je alespoň jeden milion obsluhovaných obyvatel = počet obyvatel centra + počet obyvatel spádového regionu)
 - Praha (nejvyšší hierarchický stupeň v České republice, 1 165 581 obyvatel k 1.1.2004),
- regionální metropole I. řádu - Brno (369 559 obyvatel),
- regionální metropole II. řádu - Ostrava (313 088 obyvatel),
- mezoregionální centrum I. řádu - Plzeň (s aspirací na regionální metropoli 164 180 obyvatel),
- mezoregionální centra II. řádu:

<u>Olomouc</u>	101 268 obyvatel
<u>Liberec</u>	97 770 obyvatel
<u>Hradec Králové</u>	95 195 obyvatel
<u>Ústí na Labem</u>	94 105 obyvatel
<u>České Budějovice</u>	95 245 obyvatel
<u>Pardubice</u>	88 741 obyvatel
<u>Zlín</u>	79 177 obyvatel
<u>Karlovy Vary</u>	56 291 obyvatel
<u>Jihlava</u>	50 100 obyvatel

Uvedená města se stala centry vyšších územních samosprávných celků. Ostatní města již nevykazují patřičné parametry na zařazení do mezoregionálních center, Karlovy Vary a Jihlava jsou v podstatě na "hranici" zařaditelnosti mezi mezoregionální centra.

Mikroregiony lze charakterizovat jako územní celky, v jejichž rámci jsou relativně uzavřeny nejintenzivnější regionální procesy, tj. především dojíždka za prací a za základními druhy služeb. Plošné rozsahy mikroregionů jsou značně diferencované.

V ČR je v zásadě vyvinuta dvoustupňová mikroregionální organizace: mikroregionu 1. a 2. stupně, vzácně se objevují i tři stupně.

Vyšší stupeň mikroregionů je dán zpravidla jen správní funkcí (okresní města). Vztahy mezi bydlištěm, pracovištěm a komplexem základních služeb jsou na mikroregionální úrovni zcela dominantní pro utváření příslušných celků. Mikroregionální struktura má vždy nodální formu. Mikroregiony integrují více než 90 % až 95 % území České republiky. Mikroregiony byly základním podkladem při vymezování územně správní struktury nižšího stupně, tj. okresů.

Při vymezování územně správních celků se mnohdy operuje s určitými kritérii, např. s minimální a maximální velikostí územního správního celku, požaduje se alespoň přibližná srovnatelnost celků co do velikosti, počtu obyvatel, eventuálně stupně ekonomického, sociálního a kulturního rozvoje apod.

Dále se bere do úvahy dopravní dostupnost. Rovněž jsou nezanedbatelné psychologicko-sociologické argumenty (např. identifikace) a ekonomické aspekty. Přitom je nutno respektovat skutečnost, že územní samospráva je souborem právních, ekonomických, politických a kulturních vztahů.

Územní statistické jednotky NUTS

V Evropské unii se pro nejrůznější vzájemná porovnání používá tzv. nomenklatura územních statistických jednotek - NUTS. Zásadní význam má jejich vymezení jednak pro statistické potřeby EU (statistickou službu v rámci EU zastřešuje EUROSTAT), jednak pro účely zařazení regionů různé úrovně pod jednotlivé cíle (s regionálním dopadem) strukturální politiky EU.

Jednotky na území České republiky byly po dohodě s Eurostatem stanoveny následujícím způsobem (Usnesení vlády ČR č.707 ze dne 26.10.1998):

.NUTS 1 - 1 jednotka, tj. celé území ČR

.NUTS 2 - 8 územních jednotek, v podstatě sdružené nové kraje - Praha, Střední Čechy, Jihozápad, Severozápad, Severovýchod, Jihovýchod, Střední Morava a Moravsko - Slezsko

.NUTS 3 - 14 nových krajů VÚSC
Jihočeský, Jihomoravský, Karlovarský kraj, Kraj Vysočina, Královéhradecký, Liberecký, Moravskoslezský, Olomoucký, Pardubický, Plzeňský, Středočeský, Zlínský, Ústecký kraj - Hlavní město Praha

.NUTS 4 - 77 okresů

.NUTS 5 - obce (cca 6260)

Pro vymezení vyšších územních samosprávných celků v České republice lze uplatnit tato kritéria:

- významná centra osídlení s relativně "přirozeným" spádovým regionem, s rozvinutou obslužnou infrastrukturou, dojížděnkou do zaměstnání a za službami, migrační centra,
- kvantifikovatelné poznatky o regionální struktuře České republiky, např. komplexní funkční velikost, počet obyvatel regionálního centra nad 80 tisíc,
- historické a historickogeografické aspekty (alespoň do určité míry nutno reflektovat vývoj územně správní a regionální struktury na území České republiky, zemskou hranici mezi Čechami a Moravou apod.),
- fyzickogeografické charakteristiky, zejména přírodní bariéry, reliéf průběh vodních toků, lesní komplexy aj.,
- politické, kulturní a sociální vztahy v území v jejich historicky podmíněné souvislosti s určitými "přirozenými" centry a jejich regiony.

6. Teorie lokalizace

V regionálních teoriích představují lokalizační teorie vývojově nejstarší skupinu, bezprostředně se vztahující k vlastním teoretickým základům prostorové (regionální) ekonomiky, resp. socioekonomické geografie. V nejobecnějším pojetí je jejich obsahem nalezení rozhodujících zákonitostí při umisťování (lokalizaci) daného ekonomického, zejména výrobně podnikatelského subjektu. Jejich vznik lze datovat do počátku XIX. století, kdy další extenzivní rozvoj zemědělské a průmyslové výroby v hospodářsky nejrozvinutějších oblastech narazil na objektivní limity místních přírodních a společenských zdrojů, ale i velikosti spotřebního trhu, tedy až po zformování prvotní prostorové struktury výroby.

Celkový vývoj teorie lokalizace přesto lze rozdělit do několika etap, v nichž se poprvé objevují:

1. Speciální teorie lokalizace zemědělství a průmyslu, hodnotící výhodnost lokalizace především z hlediska
 - a) minimalizace nákladů
 - b) maximalizace zisku
2. Teorie lokalizace využívající vícekriteriální přístup a modelování (americká škola)
3. Teorie lokalizace s prvky teorie celkového prostorového uspořádání

Z počátku se teorie lokalizace dotýkaly zemědělských aktivit. První ucelenou teorií, vyhodnocující vztah mezi způsobem využití dané plochy a její vzdáleností od střediskového místa, vypracoval J. H. von Thiinen (1826).

Lokalizaci pěstování určitých zemědělských plodin zkoumal J. H. von Thiinen podle dvou činitelů:

- a) dopravy (resp. dopravních nákladů),
- b) pořadí naléhavosti spotřeby jednotlivých druhů zemědělských plodin.

S rozvojem průmyslu se těžiště zájmu přeneslo na lokalizaci průmyslu.

Lokalizací průmyslových závodů se první zabývali W. Roscher (1865) a A. E. Schaffle (1873). Určitý pokrok v teorii lokalizace směrem ke zevšeobecnování poznatků učinil W. Launhardt (1882). Pro zabezpečení minimalizace nákladů při rozmísťování výroby považoval za nejdůležitější dopravní náklady.

Tvůrcem ucelené klasické teorie lokalizace je A. Weber (1909), který syntetizoval poznatky svých předchůdců, při lokalizaci podniku usiloval o dosažení minimálních výrobních nákladů (a nikoliv jen nejnižších dopravních nákladů) a zavádí i nové termíny jako lokalizační faktor (Standortsfaktor), ubikvitní suroviny, materiálový index. Mnohé jeho poznatky (např. o lokalizačních faktorech) neztrácejí svou platnost dodnes.

A. Weber uvádí tři hlavní faktory lokalizace průmyslového závodu:

- 1. dopravní náklady,
- 2. náklady na pracovní sílu,
- 3. spotřebitelské aglomerace (trhy)

Za nejdůležitější z nich považuje dopravní náklady a následující faktor pracovních sil i aglomerace transformuje přes souvislost s dopravními náklady.

Weberův přínos je cenný i v rozlišování různých druhů přepravovaných materiálů, které dělí na:

a) ubikvitní (všeobecné),

b) lokalizované.

Ubikvitní materiály svým četným výskytem prakticky neovlivňují lokalizaci. Lokalizované materiály vyskytující se jen v omezeném počtu míst musí lokalizace respektovat. Dále Weber rozlišuje tzv. čisté a hrubé materiály.

Čisté materiály vcházejí celou vahou do výrobku a jsou tedy plně přepravovány ke spotřebiteli, proto neovlivňují lokalizaci. U hrubých materiálů se část jejich hmotnosti při výrobě "ztrácí" a tím vlastně přitahují výrobu k místu svého zdroje.

Weberovu teorii dále rozvinuli například Engländer (1925), vyzdvihující zejména faktor poptávky a odbytu zboží (lokalizační faktor trhu) nebo A. Predohl (1925), který do teorie lokalizace včleňuje všeobecný substituční princip výrobních faktorů.

Jedním z představitelů směru orientujícího se na maximalizaci zisku je pak T. Palander (1935), který poprvé využívá časové analýzy vzhledem k existenci procesu prostorové koncentrace a vzájemné konkurence. Hoover (1948) zase vyšší zisky při lokalizaci hledá v "napojení" průmyslového závodu na základní výrobní činnost v dané oblasti (tzv. úspory z inplantace).

V poválečném období vnesl řadu nových poznatků do lokalizační teorie W. Isard (1956, 1960). Jeho práce se sice opírá o Weberovy a Loschovy principy, má však výrazně syntetizující, zobecňující charakter. Souvisí to s možností využití tehdy nových abstraktních matematickoekonomických schémat a modelů a zejména počítačové techniky. Isard jako všeobecný princip přijal substituční princip a pro prostor použil kategorii "dopravního vstupu", který představuje pohyb jednotky hmotnosti na jednotku vzdálenosti. Z hlediska firmy je u něho dopravní vstup rovnocenný ostatním výrobním vstupům (kapitálovým, pracovním), přičemž je možno ho tedy substituovat jinými. Při použití dopravního vstupu se podnik k němu chová jako k jiným vstupům (práce, kapitál, půda) a tím začlenil Isard prostor přes dopravní vstup do všeobecné ekonomické teorie. Substituci všech vstupů z hlediska lokalizace též používá jako kritérium maximalizace zisku.

W. Isard kategorizuje úspory následujícím způsobem:

- a) interní úspory z rozsahu jednotky, jež vyplývají ze zvyšování produkce,
- b) úspory z lokalizace, které mohou využívat všechny jednotky lokalizované v daném prostoru (využití infrastruktury, komunikací apod.),
- c) úspory z urbanizace, jež vyplývají jednak z úspor z lokalizace a jednak z koncentrace obyvatelstva. Tato koncentrace umožňuje získat kvalifikovanější pracovní síly, možnost kooperace, specializace apod. Úspory z lokalizace a urbanizace představují externí úspory.

W. Isard shrnul všechny cenné poznatky teorie lokalizace i regionálních teorií a integroval je do regionální vědy (Regional Science).

Přestože podíl dopravních nákladů na celkové hodnotě finální produkce v průběhu 20. století výrazně poklesl (vliv modernizace dopravních sítí, miniaturizace výrobků, velkosériovost výroby apod.), v modifikované podobě se s těmito teoriemi setkáváme poměrně často i dnes. Je to zřejmé například u Ch. Vandermottena (1987). U nově vznikajících odvětvově pojatých lokalizačních teorií se však projevuje výrazná tendence ke komplexnějšímu pojetí teorie lokalizace jednotlivých socioekonomických aktivit člověka.

7. Regionální politika

7. 1 Příčiny vzniku regionální politiky

Podíváme-li se na regionální strukturu v podstatě jakéhokoliv státu, můžeme vedle prosperujících regionů s vysokou životní úrovní nalézt i řadu regionů s podprůměrnou ekonomickou výkonností, s vysokou nezaměstnaností a dalšími sociálními problémy. Jiné regiony se sice vyznačují přijatelnou ekonomickou úrovní, ale jejich další rozvoj je silně podvázan např. špatným stavem životního prostředí.

Příčiny meziregionálních rozdílů a vzniku tzv. problémových regionů jsou různorodé a projevují se v řadě forem, nicméně můžeme rozlišit tři hlavní typy těchto regionů:

7. 1. 1 Regiony nedostatečně vybavené přírodními zdroji

Patří sem většinou odlehlé části jednotlivých zemí, kde nepříznivé přírodní podmínky umožnily v minulosti pouze extenzivní formy zemědělství a tato orientace přetrvala do současnosti. Je přitom zřejmé, že s růstem národního produktu v celostátním měřítku zemědělský region, který není přitažlivý pro expanzi průmyslu, nemůže poskytnout svému obyvatelstvu životní úroveň srovnatelnou s ostatními částmi státu. Pokud zde dojde k růstu produktivity práce, tak je zajištěna zpravidla pouze emigrací. Šanci na zvrát ve vývoji tohoto typu regionů představuje většinou zvýšení životní úrovně v ostatních regionech za předpokladu, že region je přitažlivý pro cestovní ruch, který může být mnohdy jediným stimulem pro celkové ekonomické oživení.

7. 1. 2 Regiony s nedostatečným využitím vlastních zdrojů

Nízké využití vlastních zdrojů je způsobeno obvykle

nedostatkem kapitálu. Důsledkem je nízká životní úroveň ve srovnání s rozvinutými regiony. Dlouhodobé zlepšení v těchto problémových regionech závisí zejména na ekonomické situaci v jiných částech a na technologickém pokroku, tak aby využití územních zdrojů se stalo ekonomicky schůdné. Příkladem je rychlý ekonomický rozvoj dlouhodobě zaostávajícího východního pobřeží Skotska poté, co zvýšení cen ropy v 70. letech a rozvoj moderních technologií umožnily těžbu ropy v Severním moři na ekonomické bázi.

7. 1. 3 Regiony se stagnujícími či upadajícími základními odvětvími

Jde o regiony, které v minulosti patřily mezi nejvyspělejší, avšak změny ve struktuře poptávky způsobily stagnaci či úpadek tradičních průmyslových odvětví (těžba uhlí, energetika, hutnictví, textilní výroba, těžké strojírenství) profilujících ekonomickou strukturu předmětných regionů. Tyto

regiony se obvykle vyznačují:

rostoucí mírou nezaměstnanosti,
klesající ekonomickou úrovní ve srovnání s ostatními regiony,
nízkou mírou ekonomické aktivity, zejména v případě žen,
vysokou mírou emigrace,
neadekvátní infrastrukturou.

Uvedenými problémy se například v současnosti začíná vyznačovat většina tzv. klasických průmyslových regionů v České republice (Ostravsko, Podkrušnohoří, Kladensko).

Jelikož existence příliš velkých rozdílů v sociálně ekonomické úrovni mezi jednotlivými regiony podvazuje další ekonomický

rozvoj v rámci celého státu a může vyvolat ostré sociální i politické konflikty, ve většině zemí s tržní ekonomikou se přistoupilo k formulaci a praktické realizaci regionální politiky. Jejím prvořadým cílem je vytvořit podmínky pro odstranění nebo alespoň zmírnění nadměrných rozdílů ve vývoji jednotlivých částí státu a dosažením vyvážené regionální struktury přispět ke zvýšení konkurenceschopnosti národní ekonomiky v mezinárodním měřítku.

7. 2 Definice regionální politiky

Přestože vznik regionální politika vznikla ve třicátých letech tohoto století, do současnosti nedošlo v teorii ani v praxi alespoň k rámcovému sjednocení názorů na obsahové vymezení tohoto pojmu, které by mělo relativně universální platnost (což ostatně platí i pro řadu dalších základních pojmů v regionalistice). Důvody spočívají jak v úzké vazbě regionální politiky na celkovou hospodářskou politiku, která se -jak je všeobecně známo- vyznačuje rozsáhlou koncepční rozmanitostí, tak v obtížnosti zakomponovat do definičního vymezení ostatní hlediska, která podmiňují vedle rozhodujících ekonomických motivů existenci regionální politiky, jako jsou např. aspekty ekologického či sociálního charakteru.

Z desítek různorodých definic uvedeme několik základních, které podle našeho názoru nejlépe vystihují podstatu a účel regionální politiky.

Ve výkladovém slovníku "Dictionary of Human Geography" je regionální politika definována jako "součást státní politiky, ovlivňující rozmístění hlavních ekonomických zdrojů a aktivit na celém území státu nebo v jeho části. Regionální politika zahrnuje opatření napomáhající jak růstu stupně ekonomické aktivity v území, kde je vysoká nezaměstnanost a malé naděje na přirozený ekonomický růst, tak na druhé straně opatření sloužící kontrole ekonomických aktivit v územích s nadměrným růstem."

V knize "Regional Policy: A European Approach" je uvedena následující definice: "Regionální politika představuje všechny veřejné intervence vedoucí ke zlepšení geografického rozdělení ekonomických činností, respektive se pokouší napravit určité prostorové důsledky volné tržní ekonomiky ve

smyslu dosažení dvou vzájemně závislých cílů: ekonomického růstu a zlepšení sociálního rozdělení ekonomických efektů."

Učební text "Základy prostorové ekonomiky" charakterizuje regionální politiku jako "soubor opatření a nástrojů, pomocí kterých má dojít ke zmírnění nebo odstranění rozdílů v ekonomickém rozvoji dílčích regionů".

Konkrétní obsahové vymezení regionální politiky je pochopitelně podmíněno aktuální sociálně ekonomickou situací a jí odpovídající státní hospodářskou, popř. i sociální politikou. Tak např. v České republice je cílem regionální politiky "minimalizovat období poklesu hospodářsky slabých či strukturálně handicapovaných oblastí v průběhu transformace a přispět ke stabilitě a obnovení jejich ekonomického růstu" (koncepce Ministerstva hospodářství ČR).

7. 3 Stručná historie vývoje regionální politiky

Kolébkou vzniku regionální politiky je Velká Británie. Počátkem třicátých let v souvislosti s velkou hospodářskou krizí se ekonomické a sociální rozdíly ve vývoji jednotlivých regionů prohloubily natolik, že stát byl pod hrozbou sociálně politických konfliktů nucen přijmout určité kroky k jejich zmírnění. Jestliže Londýnská aglomerace či Jihovýchodní region se vyznačovaly nezaměstnaností ve výši 14 %, pak nezaměstnanost na Severozápadě, Severovýchodě či ve Skotsku převyšovala 25 % a ve Walesu činila dokonce 36 %. Šlo o regiony s vysokým podílem tradičních průmyslových odvětví (těžba uhlí, hutnictví, textilní výroba), která byla hospodářskou krizí nejvíce postižena.

V rámci hledání cest k řešení vzniklé situace byl v r.1934 přijat "Zákon o speciálních územích", první regionálně orientovaný legislativní dokument hospodářské politiky státu. Vedle vymezení problémových regionů definoval způsoby

pomoci, spočívající ve zlepšení infrastruktury a pravidla pro alokaci prostředků.

Regionální politika ve Velké Británii byla následně kontinuálně rozvíjena (vždy v úzké vazbě na regionální a územní plánování), většina nejvýznamnějších nástrojů byla zkoncipována a v praxi vyzkoušena právě zde. Svou vysokou úroveň (zejména pokud jde o řešení problematiky tradičních průmyslových regionů a zaostávajících území) si britská regionální politika udržela do současnosti, byť po nástupu konzervativní vlády v r.1979 došlo k výraznému omezení její pozice v celkové státní politice.

Po 2.světové válce se regionální politika rozvinula nejprve ve Francii a v Itálii, a to od konce čtyřicátých let. Hlavním znakem regionální struktury ve Francii byla extrémní dichotomie mezi Pařížským regionem a ostatním územím. Francouzská regionální politika se proto zaměřila na kroky vedoucí k vyváženější regionální struktuře prostřednictvím podpory rozvoje 12 tzv. metropolí rovnováhy (Marseille, Lille, Bordeaux atd.) při současném omezování dalšího kvantitativního růstu Paříže. Právě v případě Paříže byly v praxi realizovány různé administrativní, často až velmi represivní nástroje regionální politiky, vedoucí např. k vymístění těžkého průmyslu (za současné podpory jeho lokalizace v jiných částech Francie). Velmi dobře jsou ve Francii rozpracovány nástroje na podporu rozvoje infrastruktury v území.

Prvořadým úkolem regionální politiky v Itálii bylo řešit nadměrné rozdíly v ekonomické úrovni mezi severní a jižní polovinou země. Na podporu rozvoje nejjižnější části Itálie byl v r.1950 přijat plán Cassa per il Mezzogiorno, zaměřený především na industrializaci tradičních agrárních, velmi zaostalých regionů.

Na přelomu 50. a 60. let regionální politika začala být realizována ve většině západoevropských zemí. V Německu se regionální politika zaměřila na podporu restrukturalizace tzv. starých průmyslových regionů (např. Porúří). Jejím úkolem je rovněž podpora nových rozvojových os ve střední části země. V Nizozemí jsou centrem pozornosti regionální politiky vysoce urbanizované regiony se svými sociálními, infrastrukturními a ekologickými problémy (především Randstad). Skandinávské země naopak musí s pomocí regionální politiky řešit problematiku řídky zalidněných oblastí za polárním kruhem.

V postkomunistických evropských zemích dochází k implementaci regionální politiky v jejím pravém slova smyslu až po zásadních společensko-politických změnách koncem osmdesátých let v souvislosti s regionálními důsledky přechodu k tržní ekonomice. Nicméně některá opatření, která nejsou v rozporu s nástroji regionální politiky uplatňovanými i v tržní ekonomice, určená za účelem zmírnění regionálních disparit, byla realizována již za socialistické éry. Jako příklad z poloviny 80. let lze uvést podporu výstavby bytů a technické infrastruktury v tzv. jihozápadním pohraničí Českých zemí s cílem zabránit další depopulaci tohoto území. Současná regionální politika v postkomunistických zemích však má za prvořadý úkol zmírnit poměrně výraznou regionální diferenciaci v míře nezaměstnanosti, vyvolanou důsledky přechodu k tržní ekonomice.

7.4 Motivy existence regionální politiky

Regionální politika využívá pro realizaci svých cílů různých postupů

vůči jednotlivým regionům. Problémovým regionům jsou poskytovány určité výhody, zatímco jiné regiony jsou v nevýhodě nebo je na ně uvalena fyzická kontrola. Z globálního hlediska lze spatřovat důvody regionální politiky ve čtyřech rovinách. Kromě čistě ekonomického zdůvodnění rozlišujeme sociální, politické a ekologické faktory. Ekonomické motivy jsou obvykle považovány za nejdůležitější a jsou rovněž nejpočetnější.

7. 4. 1 Ekonomické motivy

Základním ekonomickým motivem pro regionální politiku je plné využití všech výrobních faktorů, zejména však pracovní síly. Je známo, že většina problémových oblastí trpí vysokou nezaměstnaností. Nedostatečné využití pracovních zdrojů znamená snížení hrubého domácího produktu státu. Zatímco ve svých počátcích se regionální politika snažila řešit tento problém přesunem pracovních sil z regionů s vysokou nezaměstnaností do míst s převahou nabídky pracovních míst, v současnosti jednoznačně převládá opačná strategie: motivace pohybu práce za pracovníky.

Tradičním motivem je argument ekonomického růstu. Ačkoliv jsou vztahy mezi využitím produkčních faktorů a ekonomickým růstem velmi silné, je regionální politika nutností i v situaci plné zaměstnanosti. Každý region má svou vlastní ekonomickou strukturu a v důsledku toho, že určitá odvětví budou vždy stagnovat, budou v každé zemi a v každém období existovat postižené oblasti a potenciálně méně vyvinuté regiony. Je přitom známo, že nízká úroveň rozvoje určitých regionů ve státě představuje omezení tržních možností silnějších regionů a tím i pokles ekonomického růstu státu.

Dalším faktorem je požadavek optimálního rozmístění firem. Rozmístění, které je optimální z mikroekonomického hlediska podnikatele, nemusí být nutně shodné s optimálním rozmístěním z hlediska makroekonomického a sociálního. Podnikatel ve svých kalkulacích nemusí počítat s řadou externích nákladů, které nese např. stát či obec (kupř. využití veřejné infrastruktury, ochrana přírody). Optimální lokalizace privátní firmy se tak může jevit z pohledu celostátních zájmů odlišně než z pohledu konkrétního podnikatele. Úkolem regionální politiky je pak dosáhnout kompromisu mezi veřejnými požadavky a potřebami firem.

Ve vysoce urbanizovaných zemích jsou významným argumentem pro regionální politiku náklady přelidnění. Vysoká koncentrace ekonomických činností a obyvatelstva v několika málo regionech státu nese sebou vysoké náklady přelidnění na hlavu. Náklady na hlavu rostou vždy s počtem obyvatel, ale od určité úrovně výrazně progresivně. Úkolem

regionální politiky je nedovolit rozrůst se městům nad jejich "optimální" velikost.

Vztahy, které mohou existovat mezi regionální nerovnováhou a inflací, jsou velmi důležitým ekonomickým argumentem ve prospěch regionální politiky. Inflace může být vyvolána jak v regionech s vysokou koncentrací ekonomických aktivit, a to tzv. "útokem na náklady" (např. růstem mezd v důsledku nedostatku pracovních sil) nebo i v méně rozvinutých regionech, způsobená "táhnutím poptávky" (obyvatelstvo těchto regionů nárokuje stejnou životní úroveň jaká je v regionech vyspělejších a vytváří tlak na růst mezd bez ohledu na nízkou produktivitu práce). Úkolem regionální politiky je aplikovat taková opatření, která postaví agregátní nabídku na selektivnější základy (např. regionálně diferencovaná úvěrová omezení, dotace nebo slevy z úroků podporovaným regionům apod.).

7. 4. 2 Ekologické motivy regionální politiky

Argumentace, týkající se životního prostředí, jako jednoho z významných motivů regionální politiky, byla ve větší míře zdůrazňována od počátku sedmdesátých let. Od té doby obecně platí, že regionální politika se provádí nejen v zájmu obyvatel méně rozvinutých regionů, ale rovněž v zájmu lidí, žijících ve stále více přelidněných aglomeracích. Finanční chudobu zaostávajících regionů je možné překonat vzrůstajícím znehodnocením životního prostředí v oblastech koncentrace. Tlak na zastavěné obytné plochy, nedostatky v technické infrastruktuře, znečištění ovzduší a vody apod. znamená, že ve vědomí těch, kteří v tzv. prosperujících oblastech žijí, existuje silný důvod k uzavření tzv. geografické trhliny, kdy lidé ve svých názorech preferují život v ekologicky čistším prostředí venkova a malých měst.

7. 4. 3 Sociální motivy regionální politiky

Původně byla regionální politika motivována převážně sociálními důvody. Až od konce padesátých let nabyla na významu ekonomická hlediska.

Nicméně i v současnosti mají sociální důvody stále své místo při koncipování regionální politiky. Lze uvést tři hlavní argumenty.

Prvním argumentem je důvod plné zaměstnanosti. Hlavním důvodem vzniku regionální politiky byla sociální potřeba zajistit každému práci. Za tímto čistě sociálním zdůvodněním stálo rovněž poznání, že regionální nerovnováha znemožňuje dosažení plné zaměstnanosti použitím monetární a fiskální politiky vedené z centrální úrovně.

Dalším faktorem je regionální rozdělení příjmů. Regionální diferenciaci v rozdělení příjmů lze vysvětlit mnoha faktory (situací na trhu práce, ekonomickou strukturou atd.), ale toto vysvětlení neospravedlňuje nerovnosti mezi regiony z hlediska sociální spravedlnosti. Proto je úkolem regionální politiky přijmout opatření vedoucí alespoň ke zmírnění nadměrné regionální diferenciaci v příjmové oblasti.

K sociálním motivům regionální politiky patří úvaha o obecném blahu. Obecné blaho je velmi těžké definovat, spíše lze uvést pojmy spojené s tímto termínem. Jsou jimi např. plná zaměstnanost, spravedlivé rozdělení příjmů, či kvalitní životní prostředí. Jsou zde však ještě další hlediska, které dost dobře nelze měřit, jako např. rozdíly v kultuře, zvycích, způsobu života apod. I když ekonomické analýzy mohou dokázat, že je možné efektivněji a za nižší cenu dosáhnout plné zaměstnanosti podporou pohybu pracovní síly než podněcováním pohybu kapitálu, neznámá to ještě, že by právě toto bylo nejlepším řešením. Z mnoha důvodů dává obyvatelstvo v některých regionech přednost zaměstnání ve svém vlastním regionu, zejména tam, kde existuje silný pocit regionálního uvědomění, založený na kulturních či jazykových odlišnostech. I tyto aspekty proto musí regionální politika brát v úvahu.

7. 4. 4 Politické motivy

Poměrně vyjimečně se ve prospěch regionální politiky na státní úrovni klade čistě politická argumentace. Přitom není vždy snadné rozlišovat mezi sociálními a politickými hledisky. Nicméně je prokázáno, že nespravedlnost, spočívající ve velkých rozdílech v průměrných reálných příjmech na hlavu má důležité politické důsledky. Výsledky celostátních voleb v mnoha zemích ukazují, že lidé v méně rozvinutých regionech jsou si více vědomi své situace, než lidé v prosperujících regionech. Důsledkem jsou nejen odlišné volební výsledky, ale zejména nepřátelské postoje vůči státní politice v předmětných regionech.

7. 5 Pojetí regionální politiky

S historickým vývojem regionální politiky úzce souvisejí její dvě základní pojetí. Regionální politika uskutečňovaná zhruba do poloviny sedmdesátých let bývá označována jako tradiční regionální politika. Od druhé poloviny sedmdesátých let se začal formovat nový koncept regionální politiky, který v současném období ve většině evropských zemí jednoznačně převládá. Rozdíly mezi oběma pojetími je možno schematicky znázornit takto

Atribut	Regionální politika	
	tradiční	současná
regiony	geograficky relativně stálé problém. regiony	geograficky relativně rychle se měnící problémové regiony
problémy	rozvinutost/zaostalost	strukturální změny
strategie	regionální růst	regionální inovace
nástroje	meziregionální	mobilizace vnitřních

	přerozdělování	zdrojů
orientace na	kapitál, suroviny, velké firmy	informace, technologie, služby, malé a střední firmy
organizační forma	centralizace	decentralizace

Tradiční regionální politika byla orientována na rozdíly dichotomního typu, kdy na jedné straně byly vysoce rozvinuté regiony, na straně druhé pak zaostávající regiony. Šlo zejména o agrární oblasti, které zvyšovaly svoji rozvojovou úroveň standardním procesem industrialace. Pro tento typ regionální politiky bylo současně charakteristické, že oblasti, do kterých směřovaly její nástroje, byly více méně konstantní, kdy po relativně dlouhé časové období se neměnilo jejich geografické vymezení.

V posledních letech však dochází k rychlejšímu geografickému pohybu regionálních problémů, což je vyvoláno strukturálními změnami v ekonomice. Často nastává velice zajímavá situace, kdy nové nebo vysoce inovativní činnosti v mnoha zemích preferují spíše rekreačně využívané a tradičními odvětvími opomíjené oblasti pro svoji lokalizaci. Nejmodernější průmyslové výroby na bázi elektroniky či biotechnologií jsou tak nejvíce zastoupeny např. v jihozápadní Francii, v jižním Německu, ve středním Skotsku apod., čili v regionech, které byly dlouhodobě považovány za nerozvinuté. Tímto způsobem dochází k rychlým přesunům problémových a inovačních, tedy prosperujících regionů.

Již v sedmdesátých letech se prokázalo, že institucionalizovaná státní regionální politika není schopna dostatečně pružně a odpovídajícím způsobem reagovat na tyto relativně rychlé změny a že těžiště regionální politiky bude nutné převést na samotné regiony. Táto představa je podporována i skutečností, že stát je ve stále menší míře schopen mobilizovat dostupné centrální finanční zdroje na jedné straně a na straně druhé tato politika nevede samotné regiony k tomu, aby mobilizovaly své vlastní vnitřní zdroje. Ve směru podpory nových

přístupů působí i rozvoj regionální samosprávy.

Současně se však projevuje tendence k oslabování národních hranic z hlediska pohybu pracovních sil, zboží, služeb a kapitálu, v evropském měřítku pak nejvíce v rámci Evropské unie. Národní vlády tak přesouvají kompetence ve sféře regionální politiky nejen na nižší úroveň správy, ale i na nadnárodní orgány, což je případ právě členských zemí Evropské unie. Zvláštním případem propojení nadnárodní úrovně s regionální a lokální úrovní je vznik tzv. euroregionů, tj. společných přeshraničních regionů nacházejících se na území dvou či více států.

Pokud jde o hierarchickou úroveň, na které má být regionální politika formulována a realizována, neexistuje obecně platné pravidlo, které by toto jednoznačně určovalo. V podstatě existují tři základní úrovně: regionální, národní, nadnárodní. Konkrétní rozhodnutí by měla záviset na povaze cílů regionální politiky a na tom, zda jejich dosažení bude spjato s přerozdělováním prostředků či nikoliv.

7.6 Nástroje regionální politiky

Nástroje regionální politiky se obvykle člení do dvou základních skupin, a to na nástroje makroekonomické a mikroekonomické povahy.

7. 6. 1 Makroekonomické nástroje

Užití makro ekonomických nástrojů je pro řešení regionálních problémů silně omezeno ostatními národohospodářskými cíli, zejména udržením inflace na žádoucí úrovni, vyrovnaností platební bilance, popřípadně realizací cílů průmyslové či agrární politiky.

Fiskální politika

Prostřednictvím státního rozpočtu dochází vždy k meziregionálnímu přerozdělování. Mechanismus této redistribuce spočívá v systému daní a odvodů na jedné straně a ve struktuře výdajů státního rozpočtu na druhé straně.

Vysoce příjmové regiony přispívají nadprůměrně do státního rozpočtu, tj. více než regiony s nízkými příjmy obyvatelstva i firem. Tato

skutečnost je ještě zesilována při progresivní konstrukci daní a odvodů. Naproti tomu zejména prostřednictvím sociálních výdajů (podpora v nezaměstnanosti, rekvalifikační programy apod.) plyne více prostředků do regionů nízkopříjmových. Obdobně budou působit i výdaje na veřejný sektor.

Teoreticky existuje možnost plné regionalizace fiskální politiky, kdy princip jednotnosti u daní a odvodů je nahrazen principem regionální diferenciace a regionálně adresnými výdaji. Regionalizace fiskální politiky umožňuje diferencovaně ovlivňovat celkovou poptávku v jednotlivých regionech. Snížení daňových sazeb v regionech trpících nízkou úrovní poptávky vede k jejímu zvýšení, naopak zvýšení daní v regionech s vysokou poptávkou tuto poptávku sníží.

V praxi tržních ekonomik se však regionalizovaná daňová politika ne-realizuje. Hlavním důvodem je jednak to, že by tento krok vyvolal silnou politickou opozici v oblastech s vyššími daňovými sazbami, ale především by měl za následek podvázání ekonomického vývoje v prosperujících oblastech. To by mělo v konečném důsledku negativní dopad na celkovou výši příjmové stránky státního rozpočtu. Výjimku tvoří snížená sazba daní v tzv. podporovaných oblastech, která je však přiznávána na časově omezené období.

K podpoře vybraných regionů však stát může využívat své úlohy odběratele různého zboží a služeb, které jsou hrazeny prostřednictvím výdajové stránky státního rozpočtu. Stát může při respektování ostatních hledisek (např. kvality produkce) přednostně zadávat zakázky firmám v určitých regionech a tím podporovat jejich rozvoj nebo alespoň udržení jejich současné úrovně.

Monetární politika

Hlavní součástí monetární politiky je ovlivňování množství peněz v ekonomice. Její využití pro řešení regionálních problémů je velmi přísně omezené vzhledem k jejím negativním vlivům na inflaci.

Regionalizace monetární politiky se může provádět prostřednictvím snadnějšího přístupu k úvěrům ve vybraných regionech, tedy regionalizací objemů poskytovaných úvěrů, výše úrokové míry, ale i lhůt splatnosti. Její vliv na regionální politiku opět není jednoznačný, neboť část takto získaných prostředků se odlévá do ostatních regionů prostřednictvím meziregionálních vazeb.

Protekcionismus

Třetí skupinu makroekonomických nástrojů pro regionální politiku tvoří protekcionismus, tj. státní ovlivňování dovozů prostřednictvím dovozních limitů a cel. Dovozní limity a cla jsou výrobkově orientované, nicméně jejich regionální vliv je značný. Je tím větší, čím vyšší je prostorová koncentrace výroby chráněných druhů zboží.

Tuto skutečnost je opět možné využít pro řešení regionálních problémů zavedením regionalizace protekcionismu. Znamená to uvalit dovozní limity a cla na takové produkty, jejichž domácí výroba je prostorově koncentrována v upadajících regionech. Smyslem opatření je orientovat poptávku na domácí produkci. Působnost těchto opatření je obvykle časově omezena na co nejkratší dobu. V průběhu tohoto období ochrany je podnikům dána příležitost, aby zvýšením produktivity práce, snížením nákladů, zlepšením kvality apod. obnovily konkurenceschopnost svých produktů. Pokud se tato cesta ukáže jako nerealná, musí být poskytnuté časové období využito na změnu výrobního programu a rekvalifikace pracovních sil.

Nicméně, stejně jako všechny ostatní nástroje využívané na podporu regionálního rozvoje, je i protekcionismus spojen s určitými náklady a tudíž ekonomickými ztrátami. Tyto ztráty vyplývají z toho, že obdobná odvetná opatření obvykle přijímá i diskriminovaná země a dále z toho, že se snižuje možnost realizace komparativních výhod vyplývajících ze specializace země a zapojení do mezinárodního obchodu.

7. 6. 2 Mikroekonomické nástroje

Hlavním posláním mikroekonomických nástrojů je ovlivňovat rozhodování ekonomických subjektů o jejich prostorové lokalizaci. Podle toho, na který ekonomický subjekt jsou nástroje zaměřeny, je lze rozdělit do dvou základních skupin:

nástroje ovlivňující prostorový pohyb pracovních sil,

nástroje působící na prostorový pohyb kapitálu.

Mikroekonomické nástroje mají vždy podobu určitých finančních částek účelově poskytovaných. Pokud to jsou částky plynoucí ze státního rozpočtu, jde vlastně o konkretizaci fiskální politiky, tedy jednoho z

makroekonomických nástrojů. Částky však mohou plynout i z rozpočtů regionálních či lokálních. Cílem mikroekonomických nástrojů je obnovení rovnováhy na regionálních trzích práce ovlivňováním jedné či obou stránek tohoto vztahu, čili práce a kapitálu.

7.7 Nástroje realokace pracovních sil

Je všeobecně prokázáno, že pracovní síla nereaguje okamžitě a bezprostředně na meziregionální rozdíly ve mzdách a v míře nezaměstnanosti. Právě poznání všech faktorů, které vstupují do rozhodování pracovní síly o migraci, je nezbytnou podmínkou pro to, aby nástroje regionální politiky ovlivňovaly toto rozhodování žádoucím způsobem.

Vlastní aplikaci příslušných nástrojů však musí předcházet rozhodnutí, zda je vůbec účelné a žádoucí podporovat emigraci z upadajících regionů. Vzhledem k tomu, že odliv obyvatelstva znamená vždy ještě hlubší depresi v rozvoji regionu (snížená poptávka po zboží a službách atd.), nástroje většinou bývají zaměřeny spíše na přilákání kapitálu do problémového území, tvorbu nových pracovních příležitostí a tím stabilizaci obyvatelstva v regionu.

Pokud však z jakýchkoliv důvodů vyvstane nutnost podporovat emigraci obyvatelstva z regionu, použité ekonomické nástroje se zaměřují na částečnou úhradu nákladů spojených s emigrací. Mohou nabývat těchto podob:

úhrada (úplná nebo částečná) nákladů na stěhování, na přepravu osob a majetku,

výkup nemovitostí (vzhledem k tomu, že jde o region v dané době neatraktivní, ceny pozemků i nemovitostí budou klesat, stát či obce mohou tento majetek vykupovat za ceny přijatelné pro obyvatelstvo),

podpora při nákupu nového domu či bytu.

Velmi důležitou je otázka konkrétní výše nástrojů. Vzhledem k tomu, že obyvatelstvo se k migraci nerozhoduje pouze na základě ekonomických kalkulací, ale přistupují k nim i otázky neekonomické, je nezbytné, aby ekonomické stimuly byly dostatečně vysoké a převážilo tak rozhodování ekonomické nad aspekty např. psychologického

charakteru.

Nástroje podporující prostorové přemístění pracovních sil se ve větší míře používaly v počátečním období aplikace regionální politiky. V současné době jednoznačně převládají ve vztahu k pracovním silám nástroje podporující rekvalifikaci pracovníků a nástroje přitahující kapitál do problémových regionů.

7.8 Nástroje realokace kapitálu

Hlavním úkolem těchto nástrojů je ovlivnění tvorby nových pracovních příležitostí v regionu. Toho je možné dosáhnout buď prostřednictvím již zavedených firem nebo přilákáním nových firem.

Nástroje zaměřené na již etablované firmy mají napomoci buď k rozšíření dosavadní výroby, pokud je konkurenceschopná a perspektivní nebo jejímu převedení na jiný druh produkce, tedy usnadnit změnu výrobního programu.

Nástroje orientované na přitažení nových firem vycházejí z předpokladu, že mnoho ekonomických činností je prostorově neutrálních, že se mohou efektivně rozvíjet v poměrně širokém spektru alternativních lokalit. Tyto nástroje mohou působit buď na přemístění pracovních míst z regionů, kde existuje jejich přebytek ve vztahu k počtu pracovních sil nebo na zakládání nových firem v daném regionu.

Prostorový pohyb kapitálu lze ovlivňovat ze dvou stran. Jednak stimulací, to znamená zvýšením přitažlivosti určitých regionů pro kapitál nebo restrikcí, tedy zostřením podmínek dalšího fungování kapitálu v regionech jiných a tím jej nepřímou nutit ke zvažování nových lokalit. Stimulace většinou nabývá podoby subvencí a snížení daňových sazeb, restrikce naopak daňových sazeb zvýšených.

Rozdíly v konečném působení subvencí a daní nejsou příliš velké. Příjmy ze snížených daňových sazeb mohou být chápány jako určitá forma subvence, jejíž výše do značné míry závisí na úrovni hospodaření podniku. Jestliže je např. snížena sazba daně ze zisku, potom podnik má z tohoto nástroje tím větší užitek, čím vyšší zisk se mu podaří vyprodukovat.

Jak subvence, tak příjmy ze snížených daňových sazeb mají napomoci

podnikům hradit počáteční náklady vyvolané jejich rozvojem v upadajících regionech. V tomto pojetí jde o subvence časově omezené pouze na období několika prvních let. V průběhu tohoto období by měla firma dosáhnout své optimální výrobní kapacity, což jí umožní realizovat vnitřní úspory, plynoucí z nejnižších nákladů na jednotku produkce. V případě, že firma bude tak prosperující, že se jí podaří do své blízkosti přitáhnout i výroby navazující, bude realizovat i úspory vnější a bude sama plně konkurenceschopná, takže nebude již další subvence potřebovat.

Subvence určené k přilákání kapitálu do vybraných regionů mohou nabývat různorodých forem, jako jsou např. kapitálové subvence, subvence na pracovní sílu, subvence na hotovou produkci, subvence na dopravu, levné půjčky, snížené ceny pozemků, snížené daně a další formy, které jsou vázané na stranu vstupů i výstupů. Konkrétní forma poskytované subvence podstatným způsobem ovlivňuje chování firmy, a proto je velmi důležité její podobu zodpovědně zvážit, zejména s ohledem na cíl, kterého chceme dosáhnout, ale i s ohledem na specifické podmínky regionu, popřípadě specifika formy, o kterou máme pro danou oblast zájem.